

Perspektive.

Estetičen načrt. Napisal dr. Ivan Prijatelj.

skupaj žive“.

udovito, kako globoke stvari se nahajajo včasih pri Dostojevskem mimogrede. V „Bratih Karamazovih“ čitam naslednje mesto: „Lepota — to je strašna in grozna stvar. Strašna zato, ker je neopredeljiva. A opredeljevati ni moči tam, kjer je Bog dal same uganke. Tu se bregovi strinjajo, tu vsa protislovja

*

Kaj je lepo? Kaj je umetnost? Stoletja se že trudijo opredeliti eno in drugo. — Ali ne prihaja vsa težkoča odtod, ker je predmet lepega in umetnosti baš neopredeljenost? Vse delo človeške zavesti ni nič drugega nego opredeljevanje neopredeljenega, uglaševanje razglašene. Človeku je lastna potreba opredeljevati, ali kakor pravi Maurice Barrès¹⁾, slast, obstoječa v zmožnosti, „razumeti, se razvijati, vibrirati, ustvarjajoč soglasje med seboj in svetom, se napolnjevati s slikami globočin in neskončnosti“. Zakaj vse nepreiskano človeka obenem straši in vabi, da je pokoren in drzen, ker sta bila v človeku kakor v vseh organizmih vedno oba osnovna elementa življenja: smelost in plahost, pogum in pokornost, upornost in resignacija, delo in molitev — princip individualizacije in princip asocijacije. Zato je bilo na poljih najbolj intenzivnega delovanja človeške duše: v religiji in umetnosti vedno toliko demonizma.

*

Človek opredeljuje: združujoč vso vidnost v svojih možganih, jo razumeva, objema s svojo mislijo. In produkt tega opredeljevanja se imenuje resnica. Toda misel, rojena v možganih po vtiskih empirične mnogoličnosti, je navezana na svoje materino naročje — pojavno mnogoličnost. Ne sme se oddaliti od tega trdnega, izoliranega otoka, plavajočega v morju vesoljstva. In zato ji ni bilo in ji ne bo dano videti, kje se je plavajoči otok odtrgal od celine in kje se bo strnil ž njo v eno. Misel je kot zrak, obdajajoč do izvestne višine zemljo. Prišel bo čas, ko se bodo ljudje na zračnih

¹⁾ Maurice Barrès: Sous l'oeil des Barbares.

krilih svobodno dvigali nad zemljo, a iz njenega objema se vkljub temu ne bodo iztrgali, od veselstva bodo vedno enako daleč.

*

Nad atmosfero misli se razprostira eterno kraljestvo č u v s t v a, sloneče sicer na realnih, omejenih tleh našega otoka, a razširjajoče se v daljave in širjave neovirano od zemeljske težnosti. Čuvstvo ne nosi v sebi mej in jih tudi ne vpoštevata. Združujoč v sebi vse delnosti, ne razdeljuje ničesar. Sezajoč do Enote, najvišje točke veselstva, ima lastnost, vse izenačevati. Tu se več ne meri po konturah plavajočega otočiča, ki se več ne vidi: „Tu se bregovi strinjajo . . .“ In tu je doma lepo, tu je doma umetnost. Na tej poti človeškega duha torej, na poti proti enemu Vrh, tam, kjer misel odstopa mesto čuvstvu, tam, kjer na mesto resnice stopa nadresnica: „pulchritudo, quae est supra verum . . .“

*

Enote ne more doseči razum, ki je navezan na mnogoličnost. Enota je postulat čuvstva, v katerem ni zakona različnosti, v katerem „vsa protislovja skupaj žive“, katero je samo enota.

*

Pa porečeš: čuvstvo ima svoje mesto tam, kjer še ni razuma, a imaginacija se umika, čim se pojavlja misel. — Jaz pa ti pravim, da bi najstriktnost misel ne mogla izhajati brez elementov čuvstva. Ti, ki misliš, da je eksaktna znanost brez njih, pogledaj v matematiko, in mistično znamenje ∞ se bo ozrlo vate s svojimi skrivnostnimi očmi. In v geometriji boš čul pogovor o zagonetni točki, ki se v njej dve vzporednici sečeta. Ako ga drugje ne čutiš, čuti ga tukaj. To je Absolut. Skrivnost je to, ki jo nosi na dnu svojih raziskavanj s seboj vsa znanost, naj bo še tako eksaktna v svojih razlagah. Po pravici pravi torej Villiers de l' Isle-Adam: „La science consiste à transporter le mystère dans l' explication“.

*

Absolut, Enota je končna tajnost, v sebi najbolj opredeljeni višek vseh naših, to se pravi relativnih neopredeljenosti, in zato cilj vsega delovanja človeške zavesti. Ta končni misterij pa je liki veliko svetilo, katerega žarki so razliti v vsej mnogoličnosti, v vseh podkategorijah, podrejenih najvišji in eni. Zato se mu približuješ vselej kakor po lestvicah, zvezanih na vrhovih v eno, kadarkoli slediš centralnim trakom ali idejam dveh ali več predmetov — in naj bi ti bili tudi iz poslednjih kategorij — proti njih stekališču ali sintezi.

*

Prvo iskanje resnice je bilo umetnost in poslednje bo tudi umetnost.

Ali misliš s Spencerjem, da so se igrali, ko so celi narodi pesnili? Svetlobe željni ko cvetlice na polju so se vzpenjali ob prvih dveh žarkih proti njiju križišču, kjer je jarkeje sevala svetloba misterija. Taka križišča in prve sinteze so bili njih miti in bajke. Prvi odgovori na to, kar je bila tajnost. Prve formule so bile to. Te formule so se šele pozneje izpremenile v $A = B$, v $2 \times 2 = 4$, in glej — lepota je izginila iz njih. Zakaj? Zato, ker je postala resnica.

*

Pa porečeš, da je lepo laž in da ni resnice tam, kjer je lepota. Jaz pa ti pravim, da je v bajki o Erosu in Psihi več resnice nego v tem, da je Cezar prekoračil Alpe. Zakaj poslednje se je dogodilo v zgodovini samo enkrat, to pa, kar pripoveduje bajka, se je godilo, se godi in se bo godilo. Lepota je resnica v ideji, ne pa v kvaliteti. Kvalitete so zemeljske, ideje nadzemeljske. In tako je lepota nadzemeljska resnica ali nadresnica. Rečem ti torej, da je tam, kjer je lepota, tudi resnica, a tam, kjer je že resnica, ni lepote več. In to vsled tega, ker je resnica ne obseže.

*

Iz velike tvoriteljice — imaginacije se je izločila znamenita mojstrica — misel. Na polju širokih simbolov so se osamostojile tesne definicije, v področju centralnih žarkov je nastal samostojen spektrum, katerega prizma se zove pozitivnost. Poslednjih, realiziranih, zemeljskih odsevov se je polastila misel, in zakoni in razmerja, ki jih je odkrila med njimi, so naše resnice. Ko pa bo nastala iz zemeljskih resnic ena resnica, ko bo najden glavni žarek našega planeta in nas, takrat se bo misel zopet združila s svojo eterno starejšo in večjo sestro, prestopila „večne stene“ svoje prizme in se izpočila v naročju imaginacije, sedeče pred prestolom Enega, Večnega . . . In umetnost bo poslednja resnica.

*

Obe sestri in obe tvoriteljici — imaginacijo in misel, poezijo in filozofijo pa je gojil človek tako, da sta si kazali tekom človeških evolucij neredko sovražno lice. A to je bil samo videz. Njunu sorodstvo se razodeva v njunem delu. Obe namreč tvorita s pomočjo sinteze. A dočim misel, rojena med empirično mnogoličnostjo, ostaja med njo, izpreminjajoč pisano konkretno mnogoličnost v enostavne

pozitivno-abstraktne enote, se dotika tvorna imaginacija neprestano večne Enote, poslednje tajne, odevajoč njene abstraktne žarke v blagodejno vidnost širokih konkretnih simbolov. Sinteza je obema lastna; razločujeta pa se v tem, da prva sintetizira mnogoličnost v kolikor mogoče enostavno in visoko abstraktnost, druga pa na jvišjo abstraktnost v vidno in prostorno konkretnost simbolov, odkrivajoč v njej od vekomaj navzočne sledove najvišje Enote.

*

Kar je filozofiji pojem, zaključek in definicija, to in še več je umetnosti simbol. Simbol je umetnosti sredstvo in obenem predmet. V simbolizmu umetnost odpira nebo in sferska harmonija se izliva na človeštvo, žejno Misterija. In soglasje in slast „onstranske glorie“ objema čuvstvo, misel in čute obenem. Pojem, zaključek in definicija dramijo v človeku samo misel, simbol pretrese celega človeka, ubere vse strune v njem in povzroči, da drhti ves človek v soglasju z osnovnim tonom večne harmonije. V tem zmislu imenuje Valerij Brjusov¹⁾ umetnost „ključ skrivnosti“.

*

Zato je v umetnosti forma izredne važnosti. Vzeta sicer iz vidne realnosti, ni nikdar gola realnost ali priroda sama. Čim je kos prirode postal simbol, je izgubil svojo indiferentnost, neurejenost. Žarek večnega Misterija, ki je v vsem, se zazna in zasveti v njem kot samostojnem celku, stopajoč v njegovo središče in se zliva kakor enako uglašena struna z umetnikovim genijem v eno. Najvišje harmonije postaja poln najkonkretnější predmet-simbol; prozoren postaja in od žarka v njegovem osrčju in genijeve bližine je ves svetel. Blešči se in kakor prst sredi križpoti prirode kaže v čisto določeno smer.

*

V soglasju, v katerem je forma z idejo, simbol z večno iskanim, leži pravzaprav ves umetniški užitek. To je zadoščenje stvaritelja in zmagovalca, ki je združil oba kozmična konca, ki je odsev večnosti ujel v končnost, ki je reduciral v simbol to, kar ne pozna mej. Zato so simboli večni. In večna je umetnost. Zakaj ona je „povratak k Enoti. Njen genij obstoji namreč kakor Ljubezen in Smrt v tem, da rešuje od vse hipnosti, zunanosti, začasnosti, pogojnosti in

¹⁾ Бѣсы, Москва 1904 г, 1.

slučajnosti element večnosti in enote, ki sije onkraj vse vidnosti globoko na dnu vsake bitnosti⁴⁾.

* * *

Umetnost je v svojem bistvu religioznega značaja. Iz naročja religije se je porodila in živela ž njo pri vseh narodih stoletja in stoletja eno življenje. Bila je dejanski njen izraz. To je bilo takrat, dokler je še bila vsaka religija življenje v Bogu, čuvstvovanje Misterija, ki ga je umetnost odkrivala in se zato vedno zatekala tja, kjer so neprestano vibrirali njegovi žarki.

*

To soglasje je pretrgalo dogmatiziranje religij, takrat ko je misel ponižala Boga v svoje področje, ko je človek preložil princip Enote iz večnoene in neprotislovne domovine njene — čuvstva v prebivališče mnogoličnosti in pozitivnih enot — v misel, podvrženo vsem peripetijam in evolucijam njegovim. Kakor iz formul je tudi iz dogem izginila lepota brez sledu. In umetnost je pretrgala svojo zvezo z religijo. Ko je pozneje dogmatična misel okorela v sebi in zaostala za evolucijami človeške misli, je prenehalo med dogmatično religijo in umetnostjo še celo ono gradualno razmerje, ki obstoji med čuvstvom in mislijo od narave.

V takem stanju religije je umetnost religioznejša od religije. Svobodna slika ali pesem človeka bolj zbere nego predpisana molitev. In dogaja se zanimiv pojav, da pričenjajo umetniške duše, težko pogrešajoče plodoviti religioznoumetniški dualizem, oživljati zamorjeni religiozni zmisel s pomočjo umetnosti. Ko je bil konec XVIII. st. na Francoskem religijo tako spel in ogradil, da ni bilo mogoče prodreti do nje in niti kamenčka premeniti, so imeli enciklopedisti lahko delo. V ljudeh itak že ni bilo več vere, ker je bila v dogmatičnih knjigah. In zavladal je racionalizem prosto in neovirano. Moral je priti začetek XIX. st., da so ljudje zopet dvignili glave in se zazrli v daljave. In začeli so s Chateaubriandom na čelu graditi religijo na podlagi umetnosti. A ta umetniška religija je bila umetno dete. Zakaj organska umetnost ne more roditi religije. Ona samo išče razodetij Misterija, jih odkriva in ustvarja. A ona, ki z Misterijem živi, ga neprestano uživa in gleda od obličja do obličja, je religija in zato je poslednja najčistejši vir prve.

* * *

⁴⁾ Charles Morice: La littérature de tout à l'heure.

Mnenja o umetnosti so se menjala, kakor je misel izpreminjala svoje lice. Ko je veljalo, da je končna tajnost že v posesti misli, se je dosledno zahtevalo od umetnosti, naj ne išče, ampak naj izraža — v dogmatičnem spiritualizmu: najvišjo doznano lepoto, Boga z njegovimi dvanajsterimi lastnostmi, nebesi in nebeščani; — v dogmatičnem materijalizmu: materijo v vsej njeni vsakdanji vidnosti. To je bila dogmatična kritika.

*

Ko je en filozofski ekstrem podrl drugega, je pričel človek omahovati v svoji sodbi o svetu. Prišlo je tako daleč, da se je zavedal samo še svoje zavesti, o vsem drugem, kar je bilo zunaj njega, si ni upal izreči sodbe, o vsem drugem je dvomil. To skeptično razpoloženje duhov je porodilo subjektivno kritiko, ki ne vidi v umetnosti nikakih teženj sodobnosti, ne čuti v njej nikakih zakonov, ampak meri vse umotvore samo ob svojem geniju. Kar je ž njim v soglasju, s tem se napolnjuje, drugega naravnost ne odklanja, ampak ji je indiferentno. Ona ne govori o stvareh ampak samo o sebi. „Dobra kritika je ona, ki pripoveduje doživljanje svoje duše sredi umetniških produktov,“ pravi njen francoski zastopnik Anatole France.

*

Iskanja poslednjega časa gredo veliki sintezi nasproti. Glasneje nego kdaj govori zavest enote, v kateri je materija in duh, ideja in kvaliteta, misel in čuvstvo. In človek in stvari prihajajo do svoje veljave in svojega pomena. Človek se ne zapira več pred zunanjim mrakom vase in ne kleči več samo pred lučco svoje individualnosti. Iz mračne tesnobe se je zasvetila pot, odgrnila smer, na firmamentu je odprlo čuvstvo nebo. In vse stvarce so dvignile svoje glave, vprle žarke svojih oči v smer Enote in se strnile v skupni zavesti željenega, vročega, velikega iskanja, v katerem je zmisel življenja od vekomaj do vekomaj.

Merilo je ostal človek, ker drugega nima, a danes se ne govori več o umotvoru kot o opiju in drugih sredstvih, delujočih na živce. Sedaj se v kritiki govori o tem, kako globoko je umetnik prodril v predmete, koliko njih žarkov je združil z žarkom svojega genija v eno in v kako sugestivnih simbolih jih je podelil občinstvu, da ž njimi zlije plamene svoje duše, jih oživi ob njih in zagori naproti — novi, višji, svetlejši in enotnejši evoluciji. In kar dviga in vodi človeka na tej poti, kar ga razvija v njegovi večni smeri,

to ostaja, vse drugo odpada samo od sebe. To je kritika, ki jo je vršil človek nezavedno vso svojo zgodovino, sedaj pa se je zaveda.

*

In kako jo najdem to smer proti Enoti? me vprašuješ na koncu ti, ki je ne čutiš. V zemeljskih perspektivah gre skozi sintezo idej dveh ali več predmetov. Sicer pa imamo čuvstvo, — ta „edini organ, ki ž njim doznavamo božanstvo“, kakor je rekel Carlyle — kot nezmotljiv kažipot v perspektivah vesoljstva. Ne boj se in pogumno izrazi svojo individualnost. Ako je v tebi močan žarek Enega, Večnega, potem si izvoljenec, zakaj ta žarek se bo naravnal v tebi sam od sebe — kakor se obrača sama od sebe busola proti eni točki — proti svojemu izvoru:

„Inquietum cor meum, Domine, donec requiescat in Te“.

—•—•—•—

M o r a n a.

Ti smrt, spasiljica, tolažilka!
Bedak je črv, ki tebe se boji,
a meni boš do konca mojih dni
nad trudno cesto čarobna svetiljka.

Ko rosnih lic oddahnem si po boju,
črez cilje zrl ne bodem koprneč
in tudi sredi pustih polj, brez sveč,
brez requiema ležem rad k pokoju.

Smrt, moja duša je praznično mirna,
smrt, moja duša plove naravnost
in kakor jezero sred gorskih host
ponočne lune tebe čaka verna.

Ti zagonetka naša si titanska,
hip sveti onkraj dobrega in zla,
ko v zadnjem boju duh zaplapola
in zadnja tista misel je božanska!

Vladimir.

